

БӨЛІМ: ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ

Алаш қайраткерлерінің танымдық мұралары

ЖАРИЯЛАНДЫ 11.03.2026	ТІРЕК СӨЗДЕР ағартушылық, Алаш, баспасөз, білім, танымдық мұра, тарих, үштілділік, ұлттық сана	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/187781/
--------------------------	---	--

Ешенова Айсулу Болатқызы

Алматы қаласы Алатау ауданы «№185 мектеп-гимназия»

тарих пәні мұғалімі

Аннотация

Алаш қайраткерлерінің танымдық мұрасы қазақ қоғамының саяси ойы, ағартушылық бағыты және ұлттық сананы жаңғырту тәжірибесімен тығыз байланысты. Бұл мұра тек тарихи естелік емес, білім мен тәрбиеге қызмет ететін зияткерлік қор болып саналады. Мақалада Алаш зиялыларының білім, тіл, баспасөз, ғылым және қоғамдық жауапкершілікке қатысты ұстанымдары қарастырылады. Сондай-ақ олардың идеялары Қазақстандағы үштілділік саясаты аясында қалай сабақтасатыны талданып, мектептегі тарих пәні арқылы түсіндіру жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: Алаш, танымдық мұра, ұлттық сана, ағартушылық, үштілділік, тарих, білім, баспасөз.

КІРІСПЕ

Алаш қозғалысы қазақ халқының азаттық жолындағы саяси қадамы ғана емес, терең танымдық серпілісі болды. Оның өкілдері ұлтты қарумен емес, оймен, біліммен және сөзбен күшейтуді көздеді. Сондықтан Алаш мұрасын тарихи оқиға ретінде ғана емес, интеллектуалдық мектеп ретінде қарастыру маңызды. Бүгінгі білім кеңістігінде бұл мұра жас ұрпақтың тарихи санасын, тілдік жауапкершілігін және азаматтық ұстанымын қалыптастыруға нақты ықпал ете алады.

АЛАШ МҰРАСЫНЫҢ ТАРИХИ-ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Алаш мұрасының танымдық өзегі

Алаш қайраткерлерінің басты ерекшелігі – ұлт тағдырын біліммен байланыстыра ойлауы. Олар бодандықтан шығудың сенімді жолы ретінде ағартушылықты таңдады. Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы сияқты тұлғалар қоғамдық ойды ояту үшін мақала, оқулық, аударма және көсемсөз жанрларын қатар пайдаланды. Олардың еңбектерінде тарих, тіл, дін, құқық және шаруашылық мәселелері өзара байланыста берілді. Бұл – танымды бөлшектемей, тұтас қарастырған әдіс. Сол себепті Алаш мұрасын тек саяси бағдарлама деп түсіну жеткіліксіз. Ол – ұлттың өзін тануына, ойын жүйелеуіне және болашағын сауатты елестетуіне қызмет еткен ірі зияткерлік жоба. Мұнда білім жеке жетістікке емес, елдік мұратқа бағындырылды. Алаш танымында кітап оқу, пікір айту және дерекке сүйену азаматтық мінезбен бірге жүрді. Бұл ұстаным бүгінгі оқушы үшін де маңызды.

Ахмет, Әлихан, Міржақып еңбектеріндегі білім ұстанымы

Ахмет Байтұрсынұлы ұлттық мектептің мазмұны тілге сүйенуі керегін дәлелдеді. Ол әліпби түзеп, оқу құралын жазып, білімнің ана тіліндегі тірегін күшейтті. Әлихан Бөкейхан ғылыми мақалаларында экономика, жер, мемлекет және мәдениет мәселесін біліммен ұштастырды. Оның ойынша, сауатты қоғам ғана әділ шешім қабылдай алады. Міржақып Дулатұлы халықты ояту идеясын әдебиет пен баспасөз арқылы таратты. Бұл жерде таным мен әрекет бөлінбейді. Үшеуінің мұрасында білім беру құр жаттау емес, санаға қозғау салатын, ұлтты жауапкершілікке бастайтын құрал ретінде түсіндіріледі. Сондықтан тарих сабағында олардың еңбектерін дерек көзі ғана емес, ойлау мәдениетінің үлгісі ретінде талдау пайдалы. Оқушы мәтін арқылы азаматтық ұстанымның қалай қалыптасатынын аңғарады. Сонымен бірге білімнің тілмен, еркіндікпен және қоғамдық парызбен байланысын түсінеді.

Баспасөз және қоғамдық ой қалыптастыру тәжірибесі

Алаш қайраткерлері баспасөзді жай хабар таратушы құрал деп қараған жоқ. Олар оны ұлтпен сөйлесудің, пікір қалыптастырудың және жаңа ұғымдарды орнықтырудың мінберіне айналдырды. «Қазақ» газеті осы бағыттағы ең ірі зияткерлік алаң болды. Басылым бетінде оқу, әйел теңдігі, жер дауы, шаруашылық, тіл, құқық және ұлттық бірлік мәселелері тұрақты қозғалды. Бұл тәжірибе Алаш мұрасының танымдық қуатын айқын көрсетеді. Себебі халықты жаңартудың алғышарты ретінде дұрыс ақпарат, түсінікті тіл және дәлелді ой ұсынылды. Бүгінгі медиа сауат дәуірінде осы үлгінің құндылығы арта түседі. Тарих пәнінде оны оқушыға қоғамдық пікірдің қалай жасалатынын, сөздің саяси және мәдени салмағы қандай болатынын ұғындыру үшін қолдануға болады. Осы арқылы оқушы баспасөздің тек жаңалық емес, ұлттың ой

кеңістігін қалыптастыратын күш екенін таниды.

АЛАШ МҰРАСЫ ЖӘНЕ БҮГІНГІ БІЛІМ КЕҢІСТІГІ

Үштілділік саясаты аясындағы тарихи сабақтастық

Қазақстандағы үштілділік саясаты білімнің көкжиегін кеңейтуді мақсат етеді. Бірақ бұл бағыт ұлттық тілдің іргесін әлсіретпеуі тиіс. Осы тұста Алаш зиялыларының тіл туралы ұстанымы ерекше мәнге ие. Олар өзге тілді меңгеруге қарсы болған жоқ, алайда ана тілін ұлттың ойлау жүйесі, жад кеңістігі және мәдени өзегі деп таныды. Сондықтан Алаш мұрасын үштілділік аясында талдау кезінде тепе-теңдік қағидасы алға шығады. Қазақ тілі – тарихи танымның тірегі, орыс тілі – ғылыми айналымға шығудың арнасы, ағылшын тілі – жаһандық ақпаратқа жол ашатын құрал. Мұндай түсінік Алаш идеясымен қайшы келмейді. Керісінше, ол ұлттық негізді сақтай отырып, білім өрісін кеңейтуге мүмкіндік береді. Бұл мектептегі тарих сабағына да әдістемелік бағдар береді. Оқушы тіл таңдау мен тілге құрмет ұғымдарының бір-біріне қарсы емес екенін ұғынады.

Тарих пәнінде танымдық мұраны оқытудың тиімді жолдары

Тарих мұғалімі Алаш мұрасын тек өмірбаяндық мәліметпен шектемеуі керек. Негізгі назар қайраткерлердің идеясына, ойлау тәсіліне және мәтіндік мәдениетіне бағытталғаны жөн. Сабақта мынадай қарапайым амалдар тиімді нәтиже береді:

- тарихи мақаланы қысқаша мазмұндату және негізгі ұғымды анықтату;
- бір тұлғаның көзқарасын бүгінгі білім мәселесімен салыстыру;
- баспасөз мәтінін дерек ретінде талдау;
- тіл, оқу, елдік туралы пікірлерін пікірталасқа арқау ету.

Осындай жұмыс оқушыны дайын қорытындыны жаттауға емес, тарихи мәтінмен сөйлесуге үйретеді. Сонымен бірге Алаш мұрасы тұлғалық тәрбиеге де әсер етеді. Өйткені онда адалдық, жауапкершілік, білімге құрмет және ел мүддесіне қызмет ету идеясы анық көрінеді. Бұл әдістер тарих сабағын мазмұнды, ойлы және тәрбиелік қуаты жоғары кеңістікке айналдырады.

Танымдық мұраны меңгертудегі заманауи міндет

Алаш қайраткерлерінің танымдық мұрасы өткеннің жабық парағы емес. Ол бүгінгі жасқа ой еркіндігі, тілге құрмет, білімге сенім және қоғам алдындағы жауапкершілік туралы нақты бағдар береді. Бұл мұрадан ұлттық тарихты құр мақтан үшін емес, сабақ алу үшін оқу қажеттігі байқалады. Алаш зиялылары өз заманында күрделі жағдайда өмір сүрсе де, ұлтты үрейге емес, серпіліске шақырды. Сол ұстаным бүгін де өзекті. Жас ұрпақ тарихи тұлғаны жат бейне емес, ой серігі ретінде қабылдағанда ғана мұра тірі күйінде сақталады. Сондықтан мектептегі тарих сабағы факті жаттататын пән емес, ұлттың ой қазынасын ашатын кеңістік болуы қажет. Алаш мұрасы осы міндетті

тереңдететін мазмұндық тірек бола алады. Цифрлық дәуірде оны қысқа үзінді, инфографика, салыстырмалы тапсырма арқылы ұсыну да нәтижелі.

Мектеп тәжірибесінде Алаш мұрасын меңгертудің тағы бір жолы – дерекпен салыстырмалы жұмыс ұйымдастыру. Оқушы бір кезеңдегі ресми құжатты, көсемсөз мәтінді, оқу құралының үзіндісін және бүгінгі білім саясатына қатысты ұстанымды қатар қарастырса, тарихи сабақтастықты тереңірек ұғады. Мұндай тәсіл жаттауды азайтып, пайымдауды күшейтеді. Әсіресе жоғары сыныптарда шағын зерттеу, пікір жазу, мәтіннен дәлел табу сияқты жұмыстар нәтижелі. Бұл Алаш қайраткерлерінің мұрасын құрмет нысаны ретінде ғана емес, ой қозғайтын таным көзі ретінде қабылдауға көмектеседі. Сол кезде тарих сабағы өткен шақты баяндаумен шектелмей, оқушының азаматтық және зияткерлік ұстанымын қалыптастыратын ортаға айналады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Алаш қайраткерлерінің танымдық мұрасы қазақ қоғамының рухани жаңғыру тарихындағы ең салмақты құндылықтардың бірі. Оның өзегінде білімге сүйенген елдік сана, тілге негізделген мәдени тұтастық және жауапты азаматтық ұстаным жатыр. Бұл мұраны үштілділік саясаты аясында қарастыру ұлттық негіз бен ашық дүниетанымның үйлесімін түсіндіруге мүмкіндік береді. Тарих пәнінде Алаш идеяларын жүйелі оқыту оқушының тарихи санасын тереңдетіп, дерекпен жұмыс істеу қабілетін, ойлау мәдениетін және отаншылдық сезімін нығайтады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы заң. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_
2. Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары туралы ақпарат. <https://www.gov.kz/memleket/entities/language/documents/details/280867>
3. Әлихан Бөкейхан философиясы. <https://e-history.kz/kz/news/show/1999>
4. Ахмет Байтұрсыновтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/9024>
5. Алаш қайраткері М. Дулатұлының қазақ әдебиеті мен өнеріне қосқан үлесі. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8670>
6. Халел Досмұхамедов. <https://e-history.kz/kz/prominent-figures/show/12602>
7. Алаштың рухани серпілуіндегі Ә.Н. Бөкейхан бастаған қайраткерлер ұстанымы. <https://e-history.kz/kz/projects/show/23096>
8. Ахмет Байтұрсынұлы және «Зар заман» әдебиеті.

https://adebiportal.kz/kz/news/view/axmet-baitursynuly-zane-zar-zaman-adebieti__16905

9. Алаш – қазақтың бір аты.

<https://kitap.kz/article/m-mbet-ojgeldi-tarikh-ilymdaryny-doktory-professor-plash-aza-ty-bir-aty>

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.